

SÁRKÁNY MIHÁLY

CÉLOK ÉS TEREPEK

A néprajz terepen gyűjtött adatokra építve, azokat értelmezve lett tudománnyá sok más tudományhoz hasonlóan, ám számára a terepet nem a meg szemléltető táj vagy a kiásható lelet jelenti, hanem – a szociológiához és a később kialakult szociográfiához hasonlóan – emberek alkotják, akik egymással különböző szerveződési formákban érintkeznek.¹ Látottak, hallottak a kiindulópontjai az interpretációknak, azaz az adatok különböző lehetséges célok szerinti össze rendezésének (BARABÁS, 1990), ezáltal összefüggések megállapításának, ami a tudományunk különféle teóriák jegyében történt iskoláit eredményezte. A látottak, hallottak pedig emberi szituációkból és szituációkról születnek, amelyekre általánosságban igaz az, amit Simon de Beauvoir oly találóan írt le, hogy „Min den emberi szituációt vizsgálhatunk exterioritásában – külső jellegében –, úgy, ahogyan mások látják, és interioritásában – belső jellegében –, úgy, ahogyan az egyén éli át és haladja meg (BEAUVOIR, 1972, 17.). A néprajzi-antropológiai adatgyűjtés ezen külsődleges-belsőleges szélsőségek között mozog, szinte sohasem érve el egy elképzelt kontinuum két végpontját, de tendálva valamelyik felé.

A magam tapasztalatait felidézve kísérem meg érzékeltetni ezeket a lehetőségeket három különböző jellegű terepen végzett kutatás kapcsán – figyelemmel a célokra, az időtartamra, az alkalmazott kutatási technikákra és a társadalmi távolságra a kutató és azok között, akik körében vizsgáldott, kitérve a kapcsolattartásra is, a terepről visszatérve.

Magyar Néprajzi Atlasz

Először egyetemi tanulmányaim során, 1963-tól, kezdetben évfolyamtársaimmal együtt, majd egyedül volt alkalmam terepen kutatni a *Magyar Néprajzi Atlasz* számára végzett gyűjtőmunka révén, ami Ipolytölgyesen és Kiskunfél-

¹ Ám a néprajztól eltérően (MÉSÁROS – VARGYAS, 2016, 11.) a szociológia 1949-es felszámolását követően az 1960-as években történt újjászervezésekor az első teendők közé tartozott olyan összefoglalás közzététele, amely magas szinten tájékoztatott az adatfelvétel módszereiről és azok episztemológiai funkcióiról (CSEH-SZOMBATHY – FERGE, 1968). Megjegyzendő, hogy a szociológiában egyre inkább teret nyer a kötetlen interjúkkal, szabad beszélgetésekkel, résztvevő megfigyeléssel járó terepmunka (NÉMETH, 2015).

egyházán a II. füzet, Füzesgyarmaton, Felsőtárkányban, Csákberényben a teljes Atlasz felgyűjtését jelentette. A továbbiakban még sok helyen részt vettem a pótgyűjtésekben 1971-ig. A teljes Atlasz felgyűjtése esetén egy-egy helyszínen 8–14 napig tartózkodtam. Minthogy ebben a kötetben Paládi-Kovács Attila ki-fejezetten a *Magyar Néprajzi Atlasszal* foglalkozik tanulmányában, miként a konferencián előadásában tette, így röviden és csak személyes vonatkozásban írok idevágó tapasztalataimról.

Visszatekintve is úgy ítélem meg, és akkor is úgy láttam, hogy egy etnográfus felkészülését nagyszerűen segítő gyakorlat volt ez a munka.

Az alaposan átgondolt, kérdésekre lebontott témák sokasága megkönnyítette a tanulmányainak még igencsak elején járó, kezdő „kutató” számára, hogy a megkérdezetteket is érdeklő kérdéseket tegyen fel, és viszonylag rövid időn belül a kultúra sok területéről áttekintést szerezzen egy adott helyszínen. A *Gyűjtési Útmutató* füzetben (BARABÁS et alii, 1959) megfogalmazott követelmények az ismeretek bizonyos rendezettségét eredményezték az egyes kulturális elemeket illetően, az időbeli dimenzió, valamint a változatok és azok jelenlétének gyakorisága megismerésének igényével, nem mellékesen a pontos dokumentáció megkövetelésével, ami odáig ment, hogy milyen szögből fényképezzük a házakat, hány oldalról fényképezzük le a nők kontyát, és hasonlók. Ebben az *összehasonlító célú* kutatásban úgy vélem, hogy messzemenően sikerült eleget tenni a Graebner által 1911-ben megfogalmazott követelménynek, hogy „Mind-en tudományos munka előfeltétele a megbízható kutatási anyag” (GRAEBNER, 1911, 7.), amelynek összeállítása „végső célkitűzésében néptörténeti, kultúr-történeti folyamatok megvilágításához” kívánt „alapot nyújtani...” (BARABÁS, 1963, 47.). Ehhez hozzá teszem, hogy feltáró/felfed(ez)ő jelleggel, hiszen ez az anyagkorpusz önmagában nem tartalmazta az egyes kulturális elemek térbeli tagoltságának, megoszlásának a magyarázatát, azt egyéb ismeretek felhasználásával lehetett megkísérelni-megtenni. Ezekre a meggondolásokra a terepen, mondhatni, segédmunkát végző gyűjtőnek nyilvánvalóan nem volt olyan rálátása, mint az adatok későbbi feldolgozóinak, ténykedése az anyagrögzítéssel véget ért.

Az ilyesfajta adatfelvételhez csekély erőfeszítéssel kialakítható volt a megfelelő emberi szituáció, amire nézve fontos útravalóval látott el bennünket Barabás Jenő, még a köszönési módra, a bemutatkozásra, a jövetel céljának megfogalmazására vonatkozóan is tanácsot adva. Másként kifejezve, a kutató idegenként érkezett a helyszínre, és nagy valószínűséggel idegenként is távozott.

Ne feledjük, az etnográfus mindig idegen kezdetben. Olyan személy, aki távolról jön, egy másik világból (városból faluba, más országból, más kontinensről), olyan dolgok iránt érdeklődik, amely iránt kívülállók ritkán szoktak, szerencsére a megtárgyalásuk többnyire nem kellemetlen, olykor még érdekes

is a beszélgető partnerek számára. Ráadásul külseje is különbözik, valamelyest más az öltözéke, olykor a bőrszíne, és még ha ugyanazt a nyelvet beszéli is, másként, más kiejtéssel, más kifejezéseket használva teszi, és akkor még nem beszéltünk az esetleges nyelvi eltérésről. A legfőbb különbség azonban nem ez, hanem az a tény, hogy olyasmivel tölti az idejét, sőt láthatólag anyagi támogatást kap érte, ami nem munka azok szemében, akiket faggat, akik többnyire kemény fizikai munkával teremtik meg életfeltételeiket. Munkájának egyik legfontosabb eleme ezért épp ennek a különbségnek az áthidalásával kapcsolatot teremteni, és mindig elámultam azon, hogy a megkérdezettek közül milyen sokan segítettek a hídverésben a maguk oldaláról tapintattal, empátiával.

Akad, persze szituáció, amikor szívesen tartana még nagyobb távolságot a kutató, mint például az egyik helyszínen, amelyet nem kívánok megnevezni, amikor is vasárnap reggel az egész család, akiknél laktam, kisleányaival körém gyűlt a konyhában, megszemlélni, hogy hogyan mosdom meg a lavór-ból. Ezzel ellentétben Rititiben, a kikuju faluban, Kenyua, a legidősebb fivér a családban, akiknél laktam, fürdőszobát eszkábált számomra lécekből a ház mögött, és Blue Bond margarinkonzervek kiegyenesített lemezével fedte, hogy nyugodtan mosakodhassak, mint ahogy ezt a család tagjai is tették este, amikor a sötétben nem zavarták egymást, de belátta a család, hogy fehér bőröm akkor is világítana.

Visszatérve a *Magyar Néprajzi Atlasz* gyűjtésére: az előírt kérdések sora és az idegen pozíció nem jelentette, hogy a célirányos adatgyűjtés mellett egyéb információkig nem lehetett eljutni az adatfelvétel során. Így magában a módban, ahogyan tájékoztattak egykori vagy még látható kulturális elemekről, benne foglaltattak olykor értékítéletek is, tehát a kutató érezkelhette az ott lakók viszonyát elmúlóban lévő kultúrájukhoz. Pusztán a jelenlét során tapasztalatokat szerezhettek személyes rokonszenvről, ellenszenvről, viselkedési mintákról. Voltak továbbá, természetesen, a kutatástól elvezető, nem célirányos kommunikációs helyzetek, amit angolul *small talk*nak (DRIESSEN – JANSSEN, 2013) nevez a szakirodalom, magyarul talán – szembeállítva az interjúk készítésével – leginkább kötetlen beszélgetésnek nevezhetnénk. Hogy csak egy ilyen alkalmat idézzek fel: Csákberényben, 1966-ban, a 80 fölött járó László Lajos bácsi bevezetett az istállójába, amely teljesen üres volt, minden állatot be kellett adnia a termelőszövetkezetbe, és annyit mondott szemében könnyel: „Ezért dolgoztam egész életemben.” Az Atlasz készítésére irányuló gyűjtőmunkához ez a mondat nem tett hozzá, Csákberényben pedig nem végeztem más célú kutatást, amelyben ennek jelentősége lett volna. Ám, amikor a későbbiekben a mezőgazdaság 1958 és 1962 között végrehajtott szocialista átalakulásának következményeivel kapcsolatos vizsgálatokat végeztem, gondolkodtam

és írtam – amelyet egyébként Magyarországon a mezőgazdaság fellendítése és a falun élők többsége életfeltételeinek javítása szempontjából, az adott történelmi körülmények között, sikeresnek ítéltem és ítélek visszamenőleg is – ez a mondat mindig fülembe csengett, és eszembe juttatta a személyes veszteségeket, amelyet sokak elszenvedtek. Ezért is igyekeztem dokumentálni, hogy a társadalmi-gazdasági változások mennyire eltérően érinthetik a különböző korosztályokat (SÁRKÁNY, 2016, 255–256., 304–308.).

Az Atlasz-helyszínekről azt kell mondanom, hogy voltaképpen félig-meddig idegenként is távoztam, aki azért hagyott emléknymokat is. Ez Csákerényben kiderült Sántha Istvánnak köszönhetően, aki teljes gyűjtött anyagomat CD-re másolta fényképekkel együtt, és vitt belőle a településre, ahol jelenleg a családjával együtt lakik. A CD-t a helyi művelődési házban mutatta be, engem is meghívva, ahol beszélhettem az egykori munkáról. A résztvevők nagy száma és sok kérdése bizonyította, hogy milyen élénken foglalkoztatják a helybelieket a tőlük és róluk szerzett adatok, többek között olyan szokások bemutatása, amelyek már az emlékezetből is kiestek. Nyilvánvalóvá tette, hogy a felmenőktől szerzett ismeretek visszajuttatása a leszármazottakhoz több mint tudomás közvetítése, számukra értékek visszavitelét jelenti, ami a szememben erősen megnövelte a *Magyar Néprajzi Atlasz* anyagkorpuszának becsét, nyilvánvaló tudományos jelentőségén túlmenően.

Varsány

A második helyszín Varsány, ahol 1971–1975, majd 2000–2005 között végeztem terepmunkát, mindkét alkalommal többekkel együtt, de olykor egyedül tartózkodva a faluban. A kutatás célja az első esetben a falu szocialista átalakulásának leírása volt, közösség tanulmány készítésével, amelyre a *team* tagjai a megelőző évtizedekben nyugat-európai közösségekről készült művek áttanulmányozásával, megvitatásával alaposan felkészültek. Így alakult ki az a nézet, hogy a feladat nem egy közösség, mint más, hasonló egységektől megkülönböztethető tárgy megragadása, hanem inkább egymással összefüggő, egymást átható társadalmi folyamatok leírása és értelmezése, egy közösségnek tekinthető társadalmi együttes keretei között, amely nyílt rendszerként (BELL – NEWBY, 1971, 58.) fogható fel – azaz a lokális szint az ország egészében, mint társadalmi környezetében szemlélhető. A második időszakban viszont a magántulajdonon alapuló piacgazdaság és a többpárti demokrácia körülményei között bekövetkező társadalmi és kulturális változások álltak a vizsgálat homlokterében, ugyancsak a közösség tanulmányi módszertant alkalmazva.

A közös munka érdekében mindkét időszakban egy házat béreltünk, mindkét alkalommal a faluról igen tájékozott özvegyasszonyok házat, akik mondhatni, a tudás kútjai voltak, ám mind társadalmi állásuk, mind személyiségük erősen elütött egymástól. Az első vizsgálat idején egy egykori nagygazda özvegyénél laktunk, aki hatvanas éveinek végét taposta, a második vizsgálatnál jóval szerényebb birtokú családból származó, és élete nagy részét már termelőszövetkezeti tagként leélt, onnan nyugdíjazott özvegyasszonynál, aki hatvanas éveinek elején járt. A közös munkát segítette az első vizsgálati időszakban a falu minden tizenöt évnél idősebb lakójáról készült családi adatlap is, amely életrajzi-származási, tulajdonlással kapcsolatos és a modern élet kellékeire vonatkozó kérdéseket is tartalmazott.

Varsányban, ahol minden résztvevő a maga témájában saját kutatási problémájának megfogalmazásával kezdte a munkáját, érvényesült Malinowski tétele, hogy a kutató „minél több problémát visz magával a terepre, „...annál inkább hajlik majd arra, hogy elméleteit a tényekhez igazítsa...” (MALINOWSKI, 1922, 9.), és ez megmutatkozott abban, hogy az egyes témák feldolgozása különböző elméleti ösztönzők szerint történt, még időbeli határai is eltértek egymástól.

E hosszú időszak alatt természetesen nem éltem Varsányban folyamatosan, ezt az első vizsgálati időszakban feleségem aligha viselte volna el, de többször egy, sőt több hetes, olykor hónapnyi tartózkodásokból állt össze az állomásozónak tekinthető terepmunka, amelynek a tervezéstől a befejezésig részese voltam mindkét esetben, a másodikban megszervezőjeként is.² A továbbiakban azonban kizárólag a magam kutatásáról beszélek.

A témám a gazdaság és a társadalmi rétegződés kapcsolatának vizsgálata volt mindkét időszakban, azaz társadalmi folyamatok leírása és értelmezése: egy jellegzetesen szociálintropológiai problémakör. Ez azt jelentette, hogy kemény tények feltárása volt az egyik cél, de mellette annak a gondolkodásnak a megismerése is, ahogyan az érintettek kialakítják gazdasági stratégiáikat, döntéseket hoznak, ahogyan a társadalmat rétegekre bontják, klasszifikálják, azaz belülről látják. Ebből következően különböző adatgyűjtési technikákat volt érdemes alkalmazni. Szerepet kapott a statisztikai adatok, a történeti források hasznosítása, a kutató team által egyetemi hallgatók bevonásával készített családlapok elkészítése is, amelyek révén a résztvevő megfigyelés, az elmélyült beszélgetésbe torkolló interjúk által gyűjtött anyag egyfelől történeti dimenziót kapott, folyamatok modell megalkotását tette lehetővé a vizsgálat első időszakában, míg

² A varsányi kutatások eredményei a következő publikációkban olvashatók: BIRÓ, 2006; BODROGI, 1978; F. NAGY, 1987; GERGELY, 2000; HANN – SÁRKÁNY, 2003; HOLLOS – MADAY, 1983, 25–68., 225–300.; HOPPÁL, 1977; JÁVOR, 1998, 2004, 2006, 2007; KARDOS, 2005; MÁTÉ, 2004; SÁRKÁNY, 1989, 2005, 2013, 2016, 211–313.; SZABÓ, 2006a, 2006b.

a második korszakra nézve a változások irányai változatosabbak voltak, illetve kevésbé voltak világosak (SÁRKÁNY, 2016, 257–260., 279–290.). Másfelől a történeti jellegű források bevonása tovább szaporította azokat az eszközöket, amelyek megfigyelésekből, interjúkból származó információk egymásra vetítéséhez képest tovább növelik a valóság kutatói leírásának esélyét.

A kutatás kezdetén itt is idegen voltam, amely státusból az elismert idegen állapoton vezetett az út tovább. Hogy ezen mit értek, az úgy derült ki, hogy kutatásunk időszakában a Tömegkommunikációs Kutatóközpont is adatfelvételt végzett a községben, a cél a történeti tudat felderítése volt, ami nagy elkeseredést váltott ki. A kutatás ugyanis az ismeretek nagy hiányát tárta fel, amit úgy adtak tovább a helyiek, hogy durván, türelmetlenül faggatták őket, ezért voltak olyan lesújtóak az eredmények, amit szégyelltek. Az ily módon kérdezőkkel szemben, velük való összehasonlításban lettünk mi, akik a néprajzi kutatást végeztük, elismert idegenek, szemben a megszégyenítő idegennel.

Egy másik esetben helyre kellett állítanom a magam renoméját. Egy alkalommal meghívott egy cigány család vasárnapi ebédre, ahova természetesen elmentem, vittem az ilyenkor szokásos ajándékot is, jó ízűen megebédeltem, ez azonban szóbeszéd tárgya lett a faluban, annyira szokatlan cselekedet volt. Mintegy két hétig tartott, amíg megszűnt az idegenkedés irányomban a magyar családok körében. Ebből megtanulhattam a régi leckét, hogy „Terepmunka során az ember hamar rájön arra, hogy az egymással szemben ellenséges illetve szolidáris viselkedés éppúgy, mint a gyűlölködésről és a szolidaritásról való beszéd, az emberek eltérő pozícióin és érdekein múlik” (WOLF, 2001, 57.). Vagyis az adott helyzetben ugyanannak a személynek szinte képtelenség egyidejűleg kutatni a falu magyar és cigány részében, ha bensőséges viszonyra törekszik. Ezért hívtam meg Kardos Ferencet a 2001 utáni kutatásba, aki igen értékes munkát végzett a falu cigány népessége körében (KARDOS, 2005).

A helyi viszonyok, kapcsolatok minél mélyebb megismerése érdekében tudatosan igyekeztem valóságos barátságot kötni különböző rétegek, foglalkozási ágak képviselőivel, olykor együtt is szórakozva velük. Az instrumentális célzatú barátságok némelyike emocionális tartalmú is volt (WOLF, 2001, 174–175.), ami megkönnyítette újra felvenni a barátság szálát 30 év elmúltával, a megismételt kutatás időszakában is. Úgy találtam, hogy a barátokkal való sűrű találkozások, tartalmas beszélgetések, olykor közös munkavégzés vagy olyan munka, amit én végeztem el a falu már idős egykori iskolaigazgatója részére, szinte fontosabbak, mint a terepen töltött idő hossza. Annak idején barátaimmal el is olvastattam 1975-ben készülő tanulmányomat, és nagyon tanulságos észrevételeket kaptam tőlük. A beilleszkedés minőségét végül mégis a teljesítmény, a megszületett, és a varsányiakat érdeklő írások indokolták, így lettünk Gergely

Katalinnal, aki az első kutatási időszakban a viseletet dolgozta fel (BODROGI, 1978, 201–275.), *Tiszteletre Méltó Varsányiak* a varsányi családi háttérű Pálmány Béla társaságában, amiről a *Nógrád Megyei Hírlap* 2003. július 26-i kiadásából értesültem.

A hosszú terepmunkából, a szoros érintkezésből azonban nem következik, hogy minden fontos dolgot megtudhattam volna. Az első vizsgálati periódus esetén mindenki húzódozva beszélt csak az 1945-ös helyi Földigénylő Bizottság elnökéről, akinek tevékenységét a földosztást követő perpatvar irataiból ismerhettem meg (SÁRKÁNY, 1989, 122.). A második vizsgálati időszakban, 2001-ben hallottam egy nógrádsipeki, tehát nem varsányi embertől, akivel egyszer találkoztam csak, hogy egy közletről ismert, ma már halott ember, aki Budapestre ingázott, és akivel még itt is többször találkoztam, benne volt abban a katonai kontingensben, amely Hugyag határába vitte azt két salgótarjáni mérnököt, akiket ott megkínóztak és megöltek 1956. december 13-án.³ Ezt az információt azonban Varsányban soha, senki nem osztotta meg velem, nem volt alkalmam ellenőrizni, nem tudhatom, hogy helytálló volt-e. Az ilyen jellegű, érzékeny személyes adatok indokolták, hogy szociálanropológiai publikációkban szokásos módon a varsányi publikációkban kerültem-kerültük a személynevek közlését, olyan esetekben is, amikor a helybeliek ezt szívesen vették volna, miként az egy, a község önkormányzata által publikált helytörténeti kiadványból kiviláglott (HAUSEL, 2000).

Rititi

A Kenya gazdasági életében igen fontos kávétermesztés és kávéexport erősen visszaesett 1989-et követően, amikor érvényét veszítette a Nemzetközi Kávé Egyezmény. Annak tisztázására, hogy mi történik a különböző kávétermesztési körzetekben és a kávégazdaság egészében, az Institut Français de Recherche en Afrique (Nairobi) interdiszciplináris kutatási programot indított, amelynek résztvevőjeként 1993-ban három hónapot, 1995-ben egy hónapot tölthettem Kenyában, ebből az első időszakban két hónapot, a másodikban pedig az egész hónapot Nyeri Districtben, azon belül főként Rititiben.⁴

³ Hadady Rudolf és Hargitai Lajos szerepéről, cselekedeteiről az 1956-os forradalomban és azt követően, majd haláláról lásd: Á. VARGA, 1996, 51.

⁴ A lehetőségért ezen a helyen is köszönetet mondok Le Cour Grandmaison asszonynak, az IFRA (Nairobi) akkori igazgatójának, a kollegiális segítségért pedig az intézet munkatársainak, különösen Bernhard Calas geográfusnak, a program összefogójának.

Az általánosságban meghatározott témán belül saját kutatási elképzeléseimet magam határozhattam meg, miként a színhelyet is, ahol a kutatást végzem Nyeri Districten belül. Az, hogy a kávétermesztés visszaesése a kávé eladási árának csökkenésével függött össze, nyilvánvaló volt, ám hogy a termelés visszafogása milyen gazdálkodási megfontolások függvényében és technikailag hogyan történhetett meg a kistermelők gazdaságaiban – ahol az elültetett kávécserejék kivágását államilag megtiltották – kérdés volt, s ennek kiderítését fogalmaztam meg vizsgálatom elsődleges céljaként.

Ebben a kutatásban, miként Varsányban, döntő szerepet szántam a résztvevő megfigyelésnek és az elmélyült beszélgetéseknek annak megértésében, hogy az emberek mit miért tesznek, de tudtam, hogy jóval rövidebb idő áll rendelkezésre, és a magyarországihoz hasonló történeti forrásokhoz, statisztikai anyagokhoz nemigen jutok hozzá. Ösztönzést merítve Michael Chibnik Belize-ben végzett vizsgálatából, aki két, a piachoz való hozzáférés és néhány más vonás tekintetében is eltérő faluban készített statisztikai felvétellel igyekezett tisztázni, miért választják a mezőgazdasági helyett inkább a nem mezőgazdasági munkát sokan (CHIBNIK, 1980), kutatási anyagomat hasonló statisztikai felvétellel igyekeztem kiszélesíteni. Ezért összeállítottam egy kérdőívet, amely adatokat tartalmazott egyes családok összetételéről, tagjainak képzettségéről, munkahelyeiről, tulajdonviszonyairól, munkamegosztásáról, földhasználati módjáról, kávétermesztési eljárásairól, jövedelmeiről, ismereteiről a kávégazdaság egészét illetően és jövőbeni terveiről a saját gazdaságára nézve. A kérdőívből 207-et osztottam szét helybéli tanítóknak – azt követően, hogy egyet végig kérdeztem egy rititi-i családnál –, 132-öt a rititi-i kávégyár környező falvaiban, 75-öt egy onnan távolabb, mintegy 20 km-re fekvő, jelentős kávétermesztő szövetkezeti központtal rendelkező városka, Mukurweini környékén. 164 kérdőívet kaptam vissza, ami rendkívül jó arány. A tanítóknak elmagyaráztam, hogy mit, hogyan kérdezzenek ki, s egy tanító csak 5 kérdőívet kapott, hogy valóban kimerítő felvételt készítsen, ne összezapottat. Természetesen a munkájukért fizettem, továbbá minden érintett iskolában a tanároknak és a diákoknak előadást tartottam Magyarországról.

A kérdőívek kiosztását megelőzően már jártam ezeken a helyeken. Kiválasztásukban, miként az egész kutatásban rendkívül nagy segítségemre volt Richard Muriuki Mathenge, akivel az IFRA munkatársai ismertettek meg, hogy felvegyem tolmácsomnak. Ő a közös munka során mondhatom, hogy nem csupán tolmácsom, asszisztensem, hanem valódi barátom lett, aki 1995-ös utam során, amikor állásban volt Nairobiban, minden hétvégén meglátogatott Rititiben – ellenszolgáltatást nem kérve –, hogy segítségemre legyen.

Terepmunkám központi állomásán, Rititiben, ahol Mathenge családjánál laktam, innen jártam át gyakran Nganduba, az állami közigazgatás községi köz-

pontjába. Ez azt jelentette, hogy Mathenge nagymamájával éltem egy házban, amely egykor édesapjáé volt. A kikuju falvakban ugyanis, ahol megengedett és régebben elterjedtebb volt a többnejűség, minden asszonynak külön háza van, a férjnek is külön háza van. Mathenge nagymamájának is volt saját háza, de már rossz állapotban, ezért beköltözött elhunyt fia házába, és hetvenhét évével már nem vonatkoztak rá a női viselkedési normák, lakhatott velem együtt, miközben Mathenge édesanyjának házába, aki rám is főzött, nem léphettem be, ha nem volt jelen más családtag.

Éltem a férfiak életét, segítettem olykor a felmerülő tennivalókban, ügyelve a nemek közötti munkamegosztás elveire, jártam a dolgom után, szemlélődve és beszélgetve, interjúkat készítve. Az első héten minden este elmentem Mathengével a kocsmába, hogy a férfiak megismerjenek, ettől kezdve a faluban éjszaka is nyugodtan járálhattam, a falun kívül meg más sem mert jönni-menni olyantájt. Sokat jelentett, hogy egy családnál lakva a falu egy kiterjedt rokon körével is kapcsolatba kerültem, továbbá Mathenge más településeken élő rokonaival is.

A kérdőívek szétosztásához béreltem egy autót három napra, amivel mindenkit fölvettem az út mentén, akivel találkoztam, s ebből is sok jó származott, ugyanis fehér emberek nem szokták felvenni a helybelieket autóikba. Fontos volt továbbá az egyik faluöreg, Wachira bácsi támogatása, aki megszervezte védelmemet, amiről sok héttel azután – egy lakodalmat megelőző mulatság során, amelyre engem is meghívtak – szereztem csak tudomást, hogy már a faluban voltam, sőt interjút készítettem vele.⁵ Wachira bácsi különösen akkor nyílt meg, amikor 1995-ben visszatérve, a karatinai *matatu* (kis busszá átalakított személyautó) állomáson megláttam, és nevéen szólítva ráköszöntem, elmondva neki, hogy másnap megyek Rititibe. Ebben az volt a lényeg, hogy nem csak visszatértem, de a nevére is emlékszem. Így oldódott meg a nyelve, és kaphattam tőle felvilágosítást egy egyébként fölöttébb eltitkolt ügyben, abban, hogy hogyan állítható helyre a társadalom békéje egy súlyos erkölcsi norma megsértését követően, amikor két nőtestvért egyaránt teherbe ejtett egyikük férje (SÁRKÁNY, 2006).

Az adatgyűjtés mondott módozatai mellett a kávé felvevő gyárakban őrzött adatokat is igyekeztem hasznosítani, valamint információt szereztem a kávétermesztésben és kávékereskedelemben fontos szerepet játszó szövetkezeti központokban dolgozó hivatalnokoktól. Az így összeállt adatbázison alapult a válasz, amelyet kérdéseire megfogalmazhattam (SÁRKÁNY, 2015).

Mindeközben nyilvánvalóan idegen voltam a helyszínen, az egyetlen fehér ember ott, ahol fehéreket sokan már nem is láttak másként, mint turistabuszok

⁵ A faluöregek intézményéről lásd: SÁRKÁNY, 2001b, 175.

ablakán keresztül. Kikuju nyelven nem beszéltem, csak köszönni tudtam, beszélgetést kezdő formulákat alkalmaztam, és csak ottlétem második hónapjában jutottam el odáig, hogy kezdtem megérteni, hogy körülöttem miről folyik a szó. A kutatást angolul végeztem, amit megkönnyített, hogy az 50 év alattiak mind kiválóan beszéltek angolul, amit az elemi iskola első osztályától kezdve tanultak. A fehér embert azonban elfogadták, befogadták, meghívást kaptam ebédre, lakodalomba, még feleséget is találhattam volna egy kedves hölgy személyében, aki az ingeimet kimosta. Második utamon egy kedves ismerősöm facsemetékkal állított be, hogy én is ültethessek fát, mert május 1-én ez a szokás, és tudta, hogy én nem rendelkezem facsemetével. Ám bármennyire is a „mi idegenükként” tekintettek rám, világossá vált, hogy vannak korlátok, amelyeket nem léphetek át, vannak információk, amelyeket nem szívesen osztanak meg még barátok között sem.

Egy nap a falu orvosi rendelőjén volt egy kikuju felirat, amit nem érttem, Mathenge meg nem akarta lefordítani. Addig unszoltam, amíg elárulta, hogy ez a kiírás arról tájékoztat, hogy mikor végzik el a rendelőben az éppen esedékes korosztályba tartozó fiúk körülmetélését egy pénteki napon. Hozzátette, hogy ott nem lehetek jelen, ő sem, meg a doktornő sem, hiszen nő. Ezután elmesélte a saját beavatási szertartását.

Ez, és a néhány hasonló eset, amelyet emlegettem, arról győztek meg, hogy a tökéletes beilleszkedés egy másik társadalmi körbe, amelybe kutatóként érkezem, illúzió. Mindig van egy újabb akadály, amelyen át kell jutni, és majd következik egy újabb. A kikuju társadalomba leginkább beilleszkedő fehér ember, Louis Leakey, aki tökéletesen beszélt a nyelvet, minden szinten már beavatott-befogadott volt, egy helyre, a saját háztartással rendelkezők és abban beavatási szertartásokat szervezők tanácsába mégsem kerülhetett be (LEAKEY, 1977, xi.).

Egy ilyen távoli tereppel a kapcsolattartás a későbbiekben nyilvánvalóan nehézkessé válik. Mathengével még egy évtizeden át leveleztem, kaptam tőle további híreket a rititi-i viszonyokról, majd Nagy-Britanniába ment szerencsét próbálni. Ebben alkalmam volt pénzügyileg támogatni, továbbá ajánló leveleket írtam számára, de kapcsolatunk 2004 után megszakadt, addig ismert címekre küldött leveleimre nem kaptam választ, ma nem tudom, hogy mi van vele.

Tanulságok

A leírtakból alighanem az a legfőbb tanulság, hogy a kutatás céljától függően különböző adatszerzési módok indokolhatók a néprajzban. Minél szűkebb a kér-

désfeltevés, annál egyszerűbb, formalizáltabb adatfelvétel lehet célszerű, és nem válik az etnográfus lepkegyűjtővé – ahogy a nem hosszú, nem állomásozó terepmunkával szerzett adatokat pusztán osztályozva feldolgozó pályatársakat csúfolta Edmund Leach (LEACH, 1961, 3–6.) –, ha gyűjtött adatai egy, a teoretikus kérdésfelvetéstől a lehetséges következtetések levonásáig terjedő, átgondolt kutatási folyamatba illeszkednek. Minél kevésbé ismert összefüggésekre kíváncsi valaki, annál nyitottabb és szerteágazóbb tájékozódásra kell vállalkoznia.

Márpedig a kérdésfeltevést több tényező, nem csupán a kutató érdeklődése befolyásolhatja. Ilyen tényező lehet az idő, amely a kutató rendelkezésére áll, akár azért, mert nincs módja valahol hosszabban tartózkodni, de remélheti, hogy eredeti, felderítő adatfeltárása másokat később kimerítőbb vizsgálatokra ösztönözhet, akár azért, mert a jelenségek mulandósága egyszerű rögzítésüket is indokolhatja, annak tudatában is, hogy értelmezésük nyitott kérdéseket hagy. Ezt a magam munkájában megtapasztalhattam, és ezáltal a *Magyar Néprajzi Atlasz* gyűjtése során szerzett gyakorlatot alkalmazhattam rokonsági terminológiai vizsgálataimban (SÁRKÁNY, 2016, 129–165.), valamint a Magyar Tudományos Afrika Expedíció 1987–1988-as kelet-afrikai útja során, amelynek tárgyak gyűjtésén és a benyomások rögzítésén túl tanulmányokká érlelhető hozadék is volt (SÁRKÁNY 1998, 2001a).

A résztvevő megfigyelést lehetővé tevő, az emberi kapcsolatok sokaságába belehelyezkedő pozíciót igénylő és szükségképpen az egyéb adatfelvételi technikákat meghaladó idejű állomásozó terepmunka éppen az ismeretlenre való nyitottságból fakadó, bonyolultabb összefüggések feltárására alkalmas, ami nem nélkülözheti a teoretikus kérdésfeltevések erjesztő hatását. Továbbá, és ez lényeges, kombinálható, sőt kombinálandó más, olykor egyszerű adatfelvételi eljárásokkal is, ha erre lehetőség nyílik, hiszen a különböző forrásokból származó adatok szembesítése megerősítheti ténnyé avatásukat, folyamatba rendezésük pedig az ok-okozati kapcsolatok demonstrálását. Fontos hangsúlyozni, hogy az emberek elgondolásai nem csupán beszélgetés során, közléseikből ismerhetők meg, hanem egyéb, döntéseik eredményeként született adatokból is kiviláglanak, mint ahogy azt Varsányban és Rititi-ben egyaránt tapasztalhattam.

Az állomásozó terepmunkának van továbbá egy más jellegű hozadék: olyan jelenségekre is felfigyelhet a kutató, amelyek eredeti kutatási céljától függetlenek. Varsányban is akadtak ilyenek, amelyek alaposabb vizsgálatáról akkor lemondtam, mert a munkamegosztás miatt mások foglalkoztak behatóbban az érintett jelenségkörrel saját témájukon belül. A második vizsgálat során már vállalkoztam viszont a magam témáján túlvezető – generációk és nemek viszonyát, értékrendjét érintő – meglátásaim közlésére is (SÁRKÁNY,

2016, 303–313.). Rititi-ben, ahol egyedül dolgoztam, a sok találkozás és az esti beszélgetések felszínre hoztak információkat, amelyek egy részét érdemesnek ítéltem arra, hogy továbbadjam, jöllehet az ott töltött idő rövidege és fő kutatási célom elérése miatt eltérő mértékben és alapossággal járhattam utána annak, hogy a társadalmi lét és a kultúra más összetevőivel milyen kapcsolatban vannak (SÁRKÁNY, 1999; 2000; 2001b; 2007).

Állomásozónak felfogható terepmunkáim kapcsán megemlékeztem igazi baráti kapcsolatokról, amelyek kialakítását elengedhetetlennek vélem. Végte-re is a kutató a terepen teljes személyiségével van jelen, őt is mérlegre teszik emberi mivoltában (BOND, 1990, 281.), és az eredmény elősegítheti vagy gátolhatja kutatási céljainak elérését. A kutató oldaláról nézve pedig, akinek nem sikerül érzelmileg is telített kapcsolatokat teremtenie, az megfosztja magát attól, hogy terepmunkája mély emberi élménnyé, élete részévé váljon.

Végezetül

Vannak nagyszerű munkák, amelyek az adatfelvétel legelőnyösebb eljárásairól tájékoztatnak, olykor olyan követelményeket is megfogalmazva, amelyek minden vonatkozásban jóformán teljesíthetetlenek (például WERNER – SCHOEPFLE, 1987). Ezeket azért érdemes megismerni, hogy szélesedjen a kutató módszertani repertoárja, hiszen a terepen végzett munka, legyen bár egyszerű adatfelvétel vagy sok irányba elindító állomásozó terepmunka, találékonyságot, kreativitást igényel, amit nem lehet megspórolni egy megismert eljárás sablonos odaillesztésével. Ne feledkezzünk meg Berreman figyelmeztetéséről, hogy egy kutatási technika alkalmazása nem önmagáért van: „egy technika alkalmazásának nem kell magától értetődően kizárnia más technikákat és nem szabad elhomályosítania a célokat”, és „azok, akik egy technikával szerelembe esnek, gyakran szem elöl tévesztik, hogy a technika mire jó”, ami eszébe juttatja a jeles szociológus, Peter Berger észrevételét, hogy „A tudományban, miként a szerelemben, az, ha túl nagy súlyt fektetünk a technikára, nagy valószínűséggel impotenciára vezet” (BERREMAN, 1966, 349.).

IRODALOM

- Á. VARGA László (szerk.)
 1996 *1956 Nógrád Megyei Kronológiája és Adattára. (A forradalom eseményei és aktív szereplői a megyében.)* Salgótarján, Nógrád Megyei Levéltár.
- BARABÁS Jenő
 1963 *Kartográfiai módszer a néprajzban.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
 1990 Válaszút vagy útvesztő. Észrevételek Niedermüller Péter cikkéhez. *BUKSZ*, 2, 1, 3–5.
- BARABÁS Jenő et alii
 1959 *A Magyar Néprajzi Atlasz kérdőíve. Gyűjtési Útmutató.* Budapest, k. n.
- BEAUVOIR, Simone de
 1972 *Az öregség.* Budapest, Európa Könyvkiadó.
- BELL, Colin – NEWBY, Howard
 1971 *Community Studies.* London, George Allen & Unwin.
- BERREMAN, Gerald D.
 1966 Anemic and Emetic Analysis in Social Anthropology. *American Anthropologist*, 68, 346–354.
- BIRÓ Hajnalka
 2006 *A falusi lakóház építkezéskultúrájának változása a XX. században Varsány példáján.* Szakdolgozat. ELTE BTK Néprajzi Intézet (kézirat).
- BODROGI, Tibor (szerk.)
 1978 *Varsány. Tanulmányok egy észak-magyarországi falu társadalomnéprajzához.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
- BOND, George C.
 1990 Fieldnotes: Research in Past Occurences. In: SANJEK, R. (ed.): *Fieldnotes: the Makings of Anthropology.* 273–289. Ithaca, Cornell University Press.
- CHIBNIK, Michael
 1980 The Statistical Behavior Approach: the Choice between Wage Labor and Cash Cropping in Rural Belize. In: BARLETT, Peggy F. (ed.): *Agricultural Decision Making.* 87–114. New York, Academic Press.
- CSEH-SZOMBATHY László – FERGE Zsuzsa (szerk.)
 1968 *A szociológiai felvétel módszerei.* Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

- DRIESEN, Henk – JANSEN, Willy
2013 The Hard Work of Small Talk in Ethnographic Fieldwork. *Journal of Anthropological Research*, 69, 249–263.
- GERGELY Katalin
2000 Hagyományörző palóc falu. In: PÁLMÁNY Béla (szerk.): *Varsány. Egy palóc falu évezrede*. 191–222. Varsány, Varsány Község Önkormányzata.
- GRAEBNER, Fritz
1911 *Methode der Ethnologie*. Heidelberg, Carl Winter's Universitätsbuchhandlung.
- HANN, Chris – SÁRKÁNY, Mihály
2003 The Great Transformation in Rural Hungary: Property, Life Strategies, and Living Standards. In: Hann, Chris and the "Property Relations" Group: *The Postsocialist Agrarian Question*. 117–141. Münster, LIT Verlag.
- HAUSEL Sándor
2000 A falu a polgári forradalomtól a polgári rendszerváltozásig. In: PÁLMÁNY Béla (szerk.): *Varsány. Egy palóc falu évezrede*. 107–190. Varsány, Varsány Község Önkormányzata.
- HOLLOS, Marida – MADAY, Bela C. (eds.)
1983 *New Hungarian Peasants: An East-Central European Experience with Collectivization*. New York, Brooklyn University Press.
- HOPPÁL, Mihály
1977 *A tér, a közösség és a kommunikáció*. Budapest, Tömegkommunikációs Kutatóközpont.
- JÁVOR Kata
1998 A nemi sztereotípiák továbbélése és a szocializációs modell alakulása a nemi szerepre nevelésben. In: SZILÁGYI Miklós (szerk.): *Népi Kultúra – Népi Társadalom*, XIX, 155–172. Budapest, MTA Néprajzi Kutatóintézete.
2004 A hálókamrától a franciaágyig. A fiatalság élete Varsányban 1971–2004 között. In: BORSOS Balázs – SZARVAS Zsuzsa – VARGYAS Gábor (szerk.): *Fehéren, feketén – Varsánytól Rititiig*. 467–478. Budapest, L'Harmattan.
2006 Rôles sexués à Varsány (1971–2004): entre tradition et modernité. *Ethnologie Française*, 36, 273–282.
2007 Varsány értékrendjének és társadalmi intézményrendszerének változása 30 év tükrében. In: VARGYAS Gábor – BERTA Péter (szerk.): *Ethno-Lore*, XXIV, 112–151. Budapest, MTA Néprajzi Kutatóintézete.

KARDOS Ferenc

- 2005 Kutatás közben. A varsányi cigányok a mezőgazdaságban a 20. század második felében. In: SCHWARZ Gyöngyi – SZARVAS Zsuzsa – SZILÁGYI Miklós (szerk.): *Utóparaszti hagyományok és modernizációs törekvések a magyar vidéken*. 47–58. Budapest, MTA Néprajzi Kutatóintézet – MTA Társadalomkutató Központ.

LEACH, Edmund

- 1961 *Rethinking Anthropology*. London, Athlone Press.

LEAKEY, Louis S. B.

- 1977 *The Southern Kikuyu before 1903*. Vol. I. London – New York – San Francisco.

MALINOWSKI, Bronislaw

- 1922 *Argonauts of the Western Pacific*. London, Routledge & Kegan Paul.

MÁTÉ György

- 2004 Borzag. In: A. GERGELY András – KEMÉNY Márton (szerk.): *Motogoria*. 338–348. Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete Könyv Kiadó Kft. – ELTE Kulturális Antropológia Szakcsoport.

MÉSZÁROS Csaba – VARGYAS Gábor

- 2016 Gyűjtés és terepmunka a néprajztudományban. In: ISPÁN Ágota Lídia – MAGYAR Zoltán – MÉSZÁROS Csaba – VARGYAS Gábor (szerk.): *Ethno-Lore*, XXXIII, 9–17. Budapest, MTA BTK Néprajztudományi Intézet.

NAGY Géza, F.

- 1987 A párválasztás Varsányban. In: KÓSA László (szerk.): *Népi Kultúra – Népi Társadalom*, XIV, 399–428. Budapest, MTA Néprajzi Kutatócsoport.

NÉMETH Krisztina

- 2015 A terepmunka és a kutatói pozíció reflektálása mint az értelmezés rejtett erőforrása. In: VIRÁG Tünde (szerk.): *Törésvonalak*. 27–44. Budapest, Argumentum.

SÁRKÁNY Mihály

- 1989 Documents of Land Redistribution as Ethnographic Sources. In: YLIAHO, Timo (ed.): *The Third Finnish-Hungarian Symposium on Ethnology in Konnevesi 20–25 – 8. 1989. I. Historical Sources*. *Ethnos*, 8, 1, 119–124.
- 1998 Egy tua kerámia. *Africana Hungarica*, 1, 1, 39–46.
- 1999 „Igaz” történetek kikuju boszorkányokról. In: BENEDEK Katalin – CSONKA-TAKÁCS Eszter (szerk.): *Démonikus és szakrális világok határán. Mentalitástörténeti tanulmányok Pócs Éva 60. születésnapjára*. 95–102. Budapest, MTA Néprajzi Kutatóintézet.

- 2000 Körbe forog a kerék, avagy mivel játszanak a kelet-afrikai gyermekek. *Kultúra és Közösség*, 2000/4–2001/1, 109–118.
- 2001a Az elmolók. Egy etnikum reorganizációja a Turkana-tó mellett. In: SZILÁGYI Miklós (szerk.): *Népi Kultúra – Népi Társadalom*, XX, 301–315. Budapest: MTA Néprajzi Kutatóintézete.
- 2001b Kávé és földtulajdon a kikujuknál. In: HÁLA József – SZARVAS Zsuzsa – SZILÁGYI Miklós (szerk.): *Számadó. Tanulmányok Paládi-Kovács Attila tiszteletére*. 171–177. Budapest, MTA Néprajzi Kutatóintézete.
- 2005 Restudy of Varsány: Entrepreneurs and Property in Rural Hungary after 1989. In: SKALNIK, Peter (ed.): *Anthropology of Europe. Teaching and Research*. 143–151. Prague, Set Out.
- 2006 Emberi botlások és a társadalmi rend helyreállítása – egy rendhagyó kikuju házasság esete. In: SEBESTYÉN Éva – SZOMBATHY Zoltán – TARRÓSY István (szerk.): *Harambee. Tanulmányok Füssi Nagy Géza 60. születésnapjára*. 330–337. Pécs, Publikon Könyvek – ELTE Afrikanisztikai Oktatási Program.
- 2007 A történelem mitikus magyarázata és szóban rögzítése a kikuju hagyományban. In: SZEMERKÉNYI Ágnes (szerk.): *Folklór és történelem*. 323–335. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- 2013 Interests, Resources and Status: The Distribution of Income, Work and Authority in the Family in a Northern Hungarian Village. *Acta Ethnographica Hungarica*, 58, 87–96.
- 2015 Hogyan termelnek és nem termelnek kávét kikuju kisbirtokosok? In: JAKAB Albert Zsolt – KINDA István (szerk.): *Aranykapu. Tanulmányok Pozsony Ferenc tiszteletére*. 607–617. Kolozsvár, Kriza János Néprajzi Társaság – Szabadtéri Néprajzi Múzeum – Székely Nemzeti Múzeum.
- 2016 *Társadalom és gazdaság*. (Összeállította VARGYAS Gábor.) Budapest, L'Harmattan.
- SZABÓ, Piroska
- 2006a A kommunikáció változása a vidéki Magyarországon a telefónia általánossá válása nyomán. *Jelkép*, 2006, 1, 47–55.
- 2006b Kiszolgáltatások Varsányban. In: VARGYAS Gábor – BERTA Péter (szerk.): *Ethno-Lore*, XXIII, 327–341. Budapest, MTA Néprajzi Kutatóintézete.
- WERNER, Oswald – SCHOEPFLE, G. Mark
- 1987 *Systematic Fieldwork I–II*. Newbury Park – Beverly Hills – London – New Delhi, Sage Publications.

WOLF, Eric R.

2001 *Pathways of Power*. Berkeley – Los Angeles – London, University of California Press.

RESEARCH INTERESTS AND FIELDS

Depending on the problem, various methods can be justified for obtaining data in ethnographic research. The narrower interests can be served with simpler, formalized methods, the lesser known, broader connections can be discovered with more open and diverse inquiry. Most ethnographic data are acquired in the field. However, it is fieldwork, which involves an immersion into a network of human relations and the communal life of the people being studied during a longer time span as opposed to short-term ways of gathering information, that provides a chance to explore and explain the relations and contexts of sociocultural phenomena that have yet to be identified. Every kind of fieldwork needs the fermenting influence of theoretical considerations, and even intensive fieldwork can and should be combined with data from other sources (e.g., historical or statistical), if possible, in order to increase the validity of interpretations. The author demonstrates these opportunities from his own practice: gathering data for the Hungarian Ethnographical Atlas in many localities; participating in a team for a community study of Varsány, a village in Northern Hungary, which became a long-term field research; and carrying out fieldwork in Rititi, a Kikuyu village in Kenya, for investigating coffee production. His analysis takes into account interests and length of research, applied techniques, the position of the researcher in the studied communities and his relationship to their members, including social distance, during the fieldwork and contacts with them after leaving the field.